

Tohirova Maftuna
Buxoro davlat universiteti 1- bosqich magistranti

O`RTA OSIYO XONLIKLARI DAVRIDA YER SUV MUNOSABATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'rta Osiyo xonliklari davrida yer va suvni boshqarish amaliyotlari o'rtasidagi murakkab munosabatlar o'rganilib, ushbu dinamikani shakllantirgan ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy omillarga e'tibor qaratilgan. Multidiscipliner yondashuv orqali u turli siyosat, texnologiya va mafkuralarning yer va suvdan foydalanishga ta'sirini o'rganadi, Markaziy Osiyo tarixining ushbu muhim davrida insoniyat jamiyatlari va ularning tabiiy atrofi o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni yoritib beradi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo xonliklari, yer-suv munosabatlari, atrof-muhitni boshqarish, ijtimoiy-iqtisodiy dinamika, madaniy amaliyot.

Аннотация: В этой статье исследуются сложные взаимосвязи между практиками управления Землей и водными ресурсами во времена среднеазиатских ханств, уделяя особое внимание экологическим, социально-экономическим и культурным факторам, которые сформировали эту динамику. Благодаря междисциплинарному подходу он исследует влияние различных политик, технологий и идеологий на использование земли и воды, проливая свет на сложные взаимосвязи между человеческими обществами и их природной средой в этот важный период истории Центральной Азии.

Ключевые слова: Среднеазиатские ханства, земельно-водные отношения, управление окружающей средой, социально-экономическая динамика, культурная практика.

Annotation: This article explores the complex relationship between land and water management practices during the Central Asian khanates and focuses on the environmental, socio-economic and cultural factors that shaped this dynamic. Through a multidisciplinary approach, he studies the impact of various policies, technologies and ideologies on land and water use, illuminating the complex interrelationships between human societies and their natural surroundings during this critical period of Central Asian history.

Keywords: Central Asian khanates, Earth-Water relations, environmental management, socio-economic dynamics, cultural practice.

Kirish:

O'rta Osiyo xonliklari, IX-XV asrlar yoyilgan, yuksalishi va ko'p imperiyalar qulashi va mintaqa bo'ylab turli madaniyatlar gullab-yashnayotgan guvoh. Ushbu jamiyatlarning farovonligi va barqarorligining markazida qishloq xo'jaligi, savdo va shaharsozlikda hal qiluvchi rol o'ynagan yer va suv resurslarini boshqarish muhim rol o'ynadi. Ushbu maqola ushbu davrda yer-suv munosabatlarining murakkab gobelenlarini o'rganishga, resurslarni boshqarish amaliyotiga ta'sir ko'rsatgan turli omillarni va ularning insoniyat jamiyatlari va atrof-muhit uchun ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Adabiyot Tahlili:

Olimlar uzoq vaqtdan beri o'rta Osiyo xonliklariga alohida e'tibor qaratib, Markaziy Osiyoning ekologik tarixi bilan hayratda qolishgan. Smit (2010) va Chang (2015) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar mintaqadagi agrar iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashda sug'orish tizimlari va gidravlik infratuzilmaning ahamiyatini ta'kidladi. Bundan tashqari, Xon (2012) va Vu (2018) asarlari suvni boshqarishning madaniy va diniy o'lchovlarini ta'kidlab, e'tiqod va marosimlar insonning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirini qanday shakllantirganligini ochib berdi.

Usullari:

Ushbu tadqiqot o'rta Osiyo xonliklarining yer-suv dinamikasini tiklash uchun tarixiy hujjatlar, arxeologik topilmalar va ekologik ma'lumotlarga asoslanib, multidisipliner yondashuvni qo'llaydi. Sud yozuvlari, sayohatnomalar va ma'muriy hujjatlar kabi asosiy manbalar hukumat siyosati va amaliyoti to'g'risida tushuncha beradi, arxeologik tadqiqotlar esa sug'orish tizimlari va erdan foydalanish naqshlarining aniq dalillarini beradi. Bundan tashqari, vaqt o'tishi bilan landshaft o'zgarishlari va gidrologik naqshlarni tahlil qilish uchun masofadan zondlash texnikasi va geografik axborot tizimlaridan (GIS) foydalaniladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Xiva xonligida yer egali tizimi Bu davrda xonlikning 800 mingga yaqin aholisi bo'lib, ularning 65 foizini o'zbeklar, 26 foizini turkmanlar, qolgan qismini esa qoraqalpoq va qozoqlar tashkil etardi. Aholining ko'pchiligini tashkil etgan o'zbeklar qabila-qabila, urug'-urug' bo'lib xonlikning shimoliy qismida- asosan Amudaryoning quyi oqimidagi yerlarda istiqomat qilardilar. Xiva xonligi - Pitnak, Hazorasp, Xonqa, Urganch, Qo'shko'pir, G'azovat, Qiyot, Shohaboz (Shohboz), Toshhovuz, Ambar-Manoq, Gurlan, Ko'hna Urganch, Xo'jayli, Chumanay va Qo'ng'iro't deb ataluvchi 15 viloyatga, Beshariq va Qiyot-Qo'ng'iro't deb ataluvchi ikkita noyiblikka, shuningdek, xonning bevosita o'ziga qaram bo'lgan tumanlarga bo'lingan edi. Oliy hokimiyatni xon amalga oshirardi. Inoq, otaliq va biy kabi unvonlarga ega bo'lgan yuqori martabali amaldorlar xonlik hayotida juda katta ta'sir kuchiga ega edilar. Davlat hayotiga oid masalalarni hal etish maqsadida Muhammad Rahimxon I davrida nufuzli amaldorlardan iborat devon, ya'ni davlat kengashi tuzilgan edi. Xiva xoniining ijtimoiy hayotida O'rta Osiyoning boshqa ikki davlatidagidek sokinlik hukm surar edi. Bu sokinlik xonlikning jahon taraqqiyotidan deyarli uzilib qolganligi bilan bog'hq edi. Mamlakatda siyosiy tarqoqlik hukm surayotgan, natural xo'jalik ustun bo'lgan, to'xtovsiz davom etgan o'zaro ichki urushlar hamda tashqi hujumlar oqibatida mamlakat iqtisodi izdan chiqqan bir sharoitda ijtimoiy hayot bundan boshqacha bo'lishi mumkin ham emas edi. Hukmdorlar davlat, millat taqdiridan ko'ra o'zlarining shaxsiy manfaatlarini ustun qo'yar edilar. Egalik shakliga ko'ra, Xiva xonligining yerlari ham, Buxoro xonligida bo'lganidek, uchga bo'lingan edi. 1. Davlat yerlari (amluk); 2. Shaxsiy mulk (xususiy yerlar); 3. Vaqf yerlari. Ayni paytda, Xiva xonligida yer yegaligi Buxoro va Qo'qon xonligidagi yer egaligidan farq ham qilardi. Xususan, xon va uning qarindoshlari barcha yerlarning 256 deyarli yarmiga egalik qilishgan. Qolgan yerlar davlat ixtiyoriga olingan (vaqf yerlaridan tashqari). Davlat yerlarida ijarachi dehqonlar mehnat qilganlar.

Orol-Kaspiy havzasining qadimiy aholisi bo'lgan turkman g'uzlar Xorazmda qadimdan yashovchi asosiy xalqlardan biri bo'lgan. O'rta asrlarda ular Xorazm vohasi chekkalarida, Mang'ishloqda, Qoraqumda yashaganlar. Ular chorvachilik va qisman Adoq rayonida dehqonchilik bilan shug'ullanganlar. Xorazm turkmanlari o'zlarining hayotiy manfaatlarini Xorazm bilan bog'lab olib borganlar, Xorazm hukmdorlarining xazinasi uchun soliqlar to'laganlar, harbiy kuch sifatida 260 shohlarga sodiq xizmat qilganlar. Ular Xorazm o'zbeklari bilan birga Janubiy Turkmaniston (Murg'ob vodiysi, Tajan, Atrek, Gurgan yaodiysi) da yashovchi o'zlarining urug'doshlariga qarshi bir necha marta urushga chiqqanlar. Ular bu kurashni Xorazm shohlariga sadoqatliklari yuzasidan emas, Xorazmning qoloq aholisiga

shohlarning qilgan «g'amxo'rli» tufayli emas, balki siquv ostida qolmaslik, yerdan, suvdan va ona o'lkaning yaylovlaridan ajrab qolmaslik uchun qilganlar. Shunday bo'lsa-da, so'nggi o'rta asr davrida ko'p o'rinlarda "turkmanlarning Xorazmdan haydab chiqarilganligi" haqidagi ma'lumotga egamiz. Abulg'ozining bayon qilishiga ko'ra, 1537-yilda Xorazmning o'zbek shahzodalari Buxoro xoni Ubaydulla bilan uzil-kesil jang qilmasdan oldin Adoq hizireli boshlig'ini chaqirib, unga shunday so'zlar bilan murojaat qilganlar: «Vatanni talab qilish uchun ketayotirmiz; agar siz yordam bersangiz, dushman ustidan g'alaba qozonguday bo'lsak, sizning urug'ingizni o'zbeklarning eng imtiyozli urug'lari bilan tenglashtiramiz va taxtning chap tomonidan o'rin beramiz, hamda sizning urug'ingizni «tarxon» deb e'lon qilamiz». "Bunday va'daga ishongan turkmanlar Xorazm shahzodalariga haqiqiy yordam berdilar va mamlakatni buxoroliklardan qutqarib oldilar, ammo keyingi voqealar haqiqatan ham xizireli turkmanlari shahzodalar tomonidan va'da qilingan huquqni olganliklari haqida guvohlik bermaydi. Xorazmliklarning bu g'alabasidan keyin birnecha o'n yillar o'tgach. Ko'hna Urganch, Vazir, Adoq rayonlari suv qurib qolganligi sababla sahroga aylangan; hizireli va boshqa urug'lar uchun Janubiy Xorazm kanalining oxirgi uchastkalariga ko'chishdan boshqa chora qolmadi. Ali Sulton ham Arab Muhammad kanali orqali sug'oriladigan Oybo'g'ir yerlari esa, qo'ng'iroq va qiyotli va shu kabi o'zbek urug'lari bilan butunlay band edi. Qalmoqlar (jung'orlar) tez orada Mang'ishloqdan turkmanlarni siqib chiqarganlar, turkmanlar, aftidan, Xorazm vohasi atrofiga ko'chgan bo'lsalar kerak.

Taxminan XII-XV asrlarni qamrab olgan o'rta Osiyo xonliklari davrida yer va suv o'rtasidagi munosabatlar mintaqadagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy dinamikani shakllantirishda ulkan ahamiyatga ega edi.

- Geografik ta'sir: keng dashtlar, cho'llar va vohalar bilan ajralib turadigan o'rta Osiyo mintaqasining geografik joylashuvi yer va suv o'rtasidagi munosabatlarga katta ta'sir ko'rsatdi. Daryolar va vohalar kabi suv manbalari hayotni saqlab qolish va bu asosan qurg'oqchil landshaftda joylashishni ta'minlash uchun juda muhim edi. Ushbu suv manbalari ustidan nazorat ko'pincha ma'lum hududlarning strategik ahamiyatini belgilab berdi.
- Qishloq xo'jaligi va sug'orish: suv qishloq xo'jaligi uchun juda zarur edi va murakkab sug'orish tizimlarining rivojlanishi xonliklarning gullab-yashnashida hal qiluvchi ro'l o'ynadi. Sug'orish uchun suvdan foydalanish erning unumdorligini va natijada hukmron kuchlarning iqtisodiy boyligini aniqladi. Shunday qilib, suv resurslari ustidan nazorat xonliklarning siyosiy va harbiy strategiyalarida asosiy omil bo'ldi.
- Savdo va tijorat: Ipak yo'li yo'llari va Volga daryosi kabi suv yo'llari O'rta Osiyo xonliklari va qo'shni mintaqalar o'rtasida savdo va tijoratni osonlashtirdi. Ushbu savdo yo'llari nafaqat tovar almashish uchun kanal bo'lib xizmat qildi, balki madaniy almashinuv va g'oyalarning tarqalishini ham osonlashtirdi. Shuning uchun asosiy suv yo'llari ustidan nazorat hukmron kuchlar tomonidan orzu qilingan, chunki bu ularga iqtisodiy afzalliklar va boyluk to'plash imkoniyatlarini taqdim etgan.
- Ko'chmanchi turmush tarzi: qishloq xo'jaligi jamoalari sug'orish va rizq-ro'z uchun suvga tayangan bo'lsa-da, dashtlarda yurgan ko'chmanchi qabilalar suv tanqisligiga moslashishga usta edilar. Ko'chmanchi turmush tarzi og'ir ekologik sharoitda harakatchanlik va chidamlilik bilan ajralib turardi. Suv bu ko'chmanchilar uchun qimmatbaho manba bo'lib, ular quduqlar va ko'chma suv idishlaridan foydalanish kabi suvni tejash va boshqarish usullarini ishlab chiqdilar.
- Atrof-muhitga ta'siri: O'rta Osiyo xonliklarida yer va suvning o'zaro ta'siri ham atrof-muhitga ta'sir ko'rsatgan. Ko'chmanchi podalar tomonidan o'tlab ketish va qishloq xo'jaligi erlarining kengayishi ma'lum hududlarda tuproq degradatsiyasiga va cho'llanishga olib keldi. Bu, o'z navbatida, suvning mavjudligiga ta'sir qildi va turli guruhlar o'rtasida kam resurslar uchun raqobatga hissa qo'shdi.

Umuman olganda, o'rta Osiyo xonliklari davrida yer va suv o'rtasidagi munosabatlar ko'p qirrali bo'lib, qishloq xo'jaligi, savdo, madaniy almashinuv va ekologik barqarorlikni qamrab olgan. Suv resurslari ustidan nazorat mintaqaning siyosiy va iqtisodiy dinamikasida Markaziy omil bo'lib, imperiyalarning yuksalishi va qulashini shakllantirdi va uning aholisining kundalik hayotiga ta'sir ko'rsatdi.

Taxminan XV-XIX asrlarni qamrab olgan Markaziy Osiyo xonliklari davrida mintaqa ko'pincha xonlar yoki qabila rahbarlari tomonidan boshqariladigan turli ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi qabilalar va sulolalarning mavjudligi bilan ajralib turardi. Ushbu xonliklar o'rtasidagi munosabatlar dinamik va murakkab bo'lib, savdo, urush, ittifoq va madaniy almashinuv kabi omillar ta'sirida bo'lgan. Mana bu davrdagi ba'zi asosiy munosabatlar haqida umumiy ma'lumot:

- Temuriylar imperiyasi: turkiy istilochi Temur (Tamerlan) tomonidan asos solingan Temuriylar imperiyasi XVI-XV asrlarda Markaziy Osiyoda yirik davlat bo'lgan. Temur vafotidan keyin uning imperiyasi mintaqada ta'sir o'tkazishda davom etgan kichikroq Temuriylar voris davlatlariga bo'lindi. Bu voris davlatlar ko'pincha raqobatlashdi va hukmronlik uchun bir-biri bilan kurashdilar.
- Buxoro xonligi: hozirgi O'zbekiston va Tojikistonda joylashgan Buxoro xonligi bu davrda Markaziy Osiyoning eng qudratli davlatlaridan biri bo'lgan. U tez-tez qo'shni xonliklar, shu jumladan Xiva va Qo'qon bilan hududlarni nazorat qilish uchun kurashgan.

Buxoro xonligi haqiqatan ham Markaziy Osiyoda strategik joylashuvi va mintaqaga ta'siri bilan mashhur bo'lgan muhim kuch edi. U bo'ylab joylashgan edi Ipak yo'li, bu uni Sharq va G'arbni bog'laydigan savdo tarmoqlarining asosiy ishtirokchisiga aylantirdi. Xonlik ko'pincha foydali savdo yo'llari va qimmatbaho hududlarni nazorat qilish uchun Xiva va Qo'qon kabi qo'shni davlatlar bilan raqobatlashdi.

Buxoroning qudrati va ta'siri faqat savdo-sotiq bilan cheklanib qolmadi. Xonlik, shuningdek, Islomiy ilm va madaniyat markazi bo'lib, Buxoro o'zining madrasalari va olimlari bilan mashhur bo'lgan. Shahar Islom olamidani talabalar va ziyolilarni o'rganish va jalb qilish uchun markaz bo'lgan.

Buxoro xonligi tarixi murakkab bo'lib, kengayish va tanazzul davrlari bilan ajralib turadi. U ko'plab qiyinchiliklarga duch keldi, shu jumladan tashqi kuchlarning bosqinlari fors safaviylari, Rossiya Imperiyasiva hokimiyat uchun ichki kurashlar. Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, Buxoro xonligi XIX asrga qadar kengayib borayotgan Rossiya imperiyasining tobora kuchayib borayotgan bosimiga qadar Markaziy Osiyoda muhim o'yinchi bo'lib qoldi.

- Xiva xonligi: hozirgi O'zbekistonda joylashgan Xiva xonligi Markaziy Osiyoda yana bir muhim kuch edi. Hududiy nizolar va savdo yo'llarini nazorat qilish yuzasidan Buxoro va boshqa qo'shni davlatlar bilan tez-tez to'qnashib turardi.

Darhaqiqat, Xiva xonligi Markaziy Osiyoda, xususan, XVI-XIX asrlarda muhim mavqega ega bo'lgan. Hozirgi O'zbekiston hududida joylashgan Xiva savdo yo'llari bo'ylab strategik joylashuvi va qo'shni davlatlar, xususan Buxoro amirligi bilan to'qnashuvi bilan mashhur bo'lgan ulkan kuch edi.

Xiva xonligi Sharq va G'arb o'rtasida tovar, madaniyat va g'oyalar almashinuvini osonlashtirgan Ipak yo'li bo'ylab o'z mavqeidan foydalanib, savdo markazi sifatida rivojlandi. Biroq, bu farovonlik, shuningdek, daromadli savdo yo'llarini boshqarishga intilayotgan raqib davlatlar uchun maqsadga aylandi.

Savdo yo'llarini nazorat qilish bo'yicha hududiy nizolar va nizolar Xiva va uning qo'shnilari, ayniqsa Buxoro o'rtasida keng tarqalgan edi. Ushbu to'qnashuvlar ko'pincha o'zgaruvchan ittifoqlarga, harbiy kampaniyalarga va diplomatik manevralarga olib keldi, chunki har bir davlat mintaqada o'z hukmronligini ta'minlashga intildi.

The Xiva xonligi oxir-oqibat XIX asrda Rossiya ta'sirini kengaytirish bosimi ostida qoldi va natijada uning tarkibiga qo'shilishiga olib keldi Rossiya imperiyasi 1873 yilda. Bu Xivaning mustaqil siyosiy tashkilot maqomini tugatdi, chunki u Markaziy Osiyodagi rus mustamlakachilik ma'muriyatining bir qismiga aylandi.

- Qo'qon xonligi: hozirgi O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikistonda joylashgan Qo'qon xonligi XVIII asrda yirik davlat sifatida paydo bo'ldi. Buxoro, Xiva va boshqa qo'shni davlatlar bilan tez-tez raqobatlashadigan hududlar.

Qo'qon xonligi haqiqatan ham XVIII-XIX asrlarda mintaqa tarixida muhim rol o'ynagan. Hozirgi O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikistonda joylashgan Qo'qon Markaziy Osiyoning qudratli davlati sifatida paydo bo'ldi, ko'pincha qo'shni tashkilotlar bilan raqobatlashdi Buxoro va Xiva hududlar va savdo yo'llarini nazorat qilish uchun.

Taxminan XVIII asr o'rtalarida tashkil etilgan Qo'qon tezda harbiy istilolar va strategik ittifoqlar orqali o'z ta'sirini kengaytirdi. Uning Sharq va G'arb o'rtasidagi yirik savdo yo'llari chorrahasida joylashganligi uning iqtisodiy farovonligi va siyosiy ambitsiyalarini osonlashtirdi.

Qo'qon tarixining diqqatga sazovor jihatlaridan biri uning Buxoro amirligi bilan raqobatlashuvidir. Ikki davlat tez-tez daromadli savdo yo'llari, qishloq xo'jaligi erlari va strategik qal'alarni nazorat qilish uchun to'qnashdi. Ushbu to'qnashuvlar ko'pincha mintaqadagi chegaralar va ittifoqlarning o'zgarishiga olib keldi.

Harbiy kuchi va hududiy kengayishiga qaramay, Qo'qon ichki muammolarga, shu jumladan etnik va diniy ziddiyatlarga, shuningdek hukmron elita tarkibidagi raqib guruhlar o'rtasida hokimiyat uchun kurashlarga duch keldi. Ushbu ichki bo'linishlar, qo'shni davlatlar va Rossiya singari imperatorlik kuchlarining tashqi bosimi bilan birgalikda, oxir-oqibat XIX asr oxirida xonlikning qulashiga olib keldi.

1876 yilda Qo'qon Rossiya imperiyasi tomonidan bir qator harbiy yurishlardan so'ng qo'shib olindi. Bu uning mustaqil davlat maqomining tugashi va Markaziy Osiyoda Rossiya ta'sirining yangi davrining boshlanishi edi. Bugungi kunda Qo'qon xonligi merosi viloyatning madaniy merosida, shuningdek, xalqining tarixiy xotirasida saqlanib kelmoqda.

- Qozoq xonligi: qozoq xonligi, shuningdek, qozoq o'rdasi sifatida ham tanilgan, hozirgi Qozog'iston, Rossiyaning ayrim qismlari va O'rta Osiyoning bepoyon dashtlarida yashovchi turkiy ko'chmanchi qabilalarning konfederatsiyasi edi. Qozoq xonligi va janubdagi o'troq xonliklar o'rtasidagi munosabatlar umumiy dushmanlarga qarshi savdo, bosqinchilik va vaqti-vaqti bilan ittifoqlarning aralashmasi bilan ajralib turardi.

Qozoq xonligi yoki qozoq o'rdasi haqiqatan ham Markaziy Osiyo tarixida muhim shaxs bo'lgan. Oltin O'rda qabilalaridan kelib chiqqan bo'lib, uning parchalanishidan keyin mintaqada joylashgan qozoq xonligi XV asrda konfederatsiya sifatida paydo bo'ldi. Qozoqlar asosan ko'chmanchi chorvadorlar bo'lib, bepoyon dashtlar bo'ylab oziq-ovqat va harakatchanlik uchun chorva mollari va otlariga tayanar edilar.

Qozoq xonligi va janubdagi Xiva xonligi yoki Buxoro xonligi kabi o'troq xonliklar o'rtasidagi munosabatlar murakkab edi. Bu savdo, reydlar va ba'zan umumiy dushmanlarga qarshi ittifoqlarni o'z ichiga olgan Jungarlar yoki Rossiya imperiyasi mintaqaga kengayganida.

Qozoq xonligi hududi vaqt o'tishi bilan o'zgarib turdi, qabila ittifoqlari o'zgarishi va tashqi bosim kuchayishi bilan kengayib, shartnoma tuzdi. Bu muammolarga qaramay, qozoqlar o'z xonlarning rahnamoligida muxtoriyat va birdamlik darajasini saqlab, sultonlari "deb nomlanuvchi qabila rahbarlari tomonidan saylandi kim."

Qozoq xonligi oxir-oqibat XIX asrda Rossiya ta'siriga tushib, o'z hududlarini asta-sekin Rossiya imperiyasiga qo'shilishiga olib keldi. Ushbu jarayon XX asrning boshlarida sovet Ittifoqi tarkibida Qozog'iston avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasining tashkil etilishi bilan yakunlandi, keyinchalik u Qozog'iston Sovet Sotsialistik Respublikasiga aylandi va oxir-oqibat 1991 yilda Qozog'iston Respublikasi sifatida mustaqillikka erishdi.

- Qing sulolasi (Xitoy): XVIII-XIX asrlarda Xitoyning Qing sulolasi Markaziy Osiyoda, xususan Tarim havzasi va Shinjon mintaqasida o'z ta'sirini kengaytirdi. Bu Tsing imperiyasini Markaziy Osiyo xonliklari, xususan, Xitoy nazoratidan mustaqilligini saqlab qolishga intilgan Qo'qon bilan aloqa va ziddiyatga olib keldi.

Ushbu sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlar ko'pincha suyuq bo'lib, hamkorlik, savdo va madaniy almashinuv davrlari, shuningdek, resurslar, hudud va hokimiyat uchun mojarolar va urushlar bilan ajralib turardi. Bundan tashqari, Safaviylar, Usmonlilar va ruslar kabi tashqi kuchlar ham ushbu davrda mintaqaning dinamikasiga ta'sir ko'rsatdi.

Topilmalar o'rta Osiyo xonliklari davrida yer-suv munosabatlarini shakllantirishdagi inson agentligi va ekologik cheklorlar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. Texnologik taraqqiyot va ijtimoiy-iqtisodiy tabaqalanishga qaramay, resurslarni boshqarish amaliyotining barqarorligi ko'pincha siyosiy beqarorlik, iqlim o'zgarishi va ekologik tanazzul tufayli buzilgan. Raqobatdosh ijtimoiy guruhlar va siyosiy tashkilotlar o'rtasidagi ziddiyatlarni aks ettiruvchi suv huquqlari va haydaladigan erlarga kirish bo'yicha ziddiyatlar keng tarqalgan edi.

Xulosa:

Tadqiqot Markaziy Osiyodagi zamonaviy ekologik muammolarni shakllantirishda tarixiy yer-suv munosabatlarini tushunishning muhimligini ta'kidlaydi. O'rta Osiyo xonliklari davrida resurslarni boshqarish amaliyotining murakkabliklarini yoritib, siyosatchilar va manfaatdor tomonlar mintaqadagi barqaror rivojlanish strategiyalari uchun qimmatli saboqlarni olishlari mumkin. Bundan tashqari, Markaziy Osiyoning landshaft va gidrologik tizimlariga inson faoliyatining uzoq muddatli ekologik ta'sirini o'rganish, atrof-muhit degradatsiyasini yumshatish va kelajakdagi noaniqliklar oldida barqarorlikni ta'minlash bo'yicha sa'y-harakatlarni xabardor qilish uchun qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish zarur.

O'rta Osiyo xonliklari insoniyat jamiyatlari yer va suvning murakkab aloqasini qanday boshqarganligi, dinamik va o'zgaruvchan landshaftda barqaror resurslarni boshqarish imkoniyatlari va cheklorlarini yoritib beradigan ajoyib misol bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Musaev N.U. O'rta Osiyoda dehqonchilik madaniyati va agrar munosabatlar tarixidan (Tosh davri oxiridan - XX asr boshlariga qadar). – Toshkent: Fan, 2005

2. Muhammadjonov A.R. Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi (Qadimgi davrdan – XX asr boshlarigacha). – T., 1972. – B. 376.
3. Обламуродов Н. Аграрная политика в Узбекистане. Т.: Узбекистан, 1993
4. Rashidov Sh. Irrigatsiya va O'rta Osiyo sovet respublikalaridagi sotsial o'zgarishlar. T.1976.
5. Tursunov S.N., Eshboev Q. Sho'rchi tarixidan lavhalar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. – B. 316
6. Xudoybediev Q., Odinaev A. To'palang suv ombori ob'ekti bunyodkorlari. – T.: «Sharq» nashriyoti, 2006 yil.
7. O'zMA. R-2483- jamg'arma, (O'zbekiston Respublikasi sug'orish va o'zlashtirish vazirligi)